

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 15.10.2024
Kabul/Accepted: 12.11.2024
DOI: 10.5281/zenodo.14536467

Atf/Citation: Bozkurt, Ö. (2024). Antikçağ Kinikleri İle İlk Dönem Mutasavvıfların Yaşam Tarzı: Bazı Sûfi Ve Kinik Metinleri Örneği- MAKÜ-Mehmet Akif Ersoy Dergisi (MAED). (2/3), 35-49.

Ömer BOZKURT

(Dr.), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi / Türkiye, omerbozkurt25@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1407-0785

ANTİKÇAĞ KİNİKLERİ İLE İLK DÖNEM MUTASAVVIFLARIN YAŞAM TARZI -BAZI SÛFİ VE KİNİK METİNLERİ ÖRNEĞİ-

*The Lifestyle of Ancient Cynics and Early Sufis
-Some Examples of Sufi and Cynic Texts-*

Öz: Felsefe ile Tasavvuf arasındaki sıkı ilişki, bu alanlarda okuma yapanların dikkatlerini celb etmiştir. Özellikle de Antik dönemde ortaya çıkmış olan kinik felsefesiyle ilk dönem mutasavvıfların züht ve riyâzet anlayışları benzeşmektedir. Buna binaen mevcut araştırmada Kuşeyri'nin 'er-Risâle' adlı eserindeki tasavvufî metinler ile Georg Luck'un, 'Köpeklerin Bilgeligi' kitabındaki kinik felsefesini yansıtan metinler üzerinden bir karşılaştırma yapılacaktır. Araştırmada Antik dönem kinik metinleri ile ilk sûfilerden aktarılan menkıbeler mukayese edildiğinden, evvel emirde kinikler ve ilk dönem sûfileri hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde belirlenmiş iki ana kaynak merkeze alınarak ilgili metinler, karşılaştırılmıştır. Müşahede edildiği kadarıyla farklılıklar temel olarak itikadî meselelere dayanmaktadır. İman temelde çok önemi haiz bir mesele ise de her iki zümre arasında yaşam tarzı açısından köklü bir farklılığa sebep olmadığı görülmektedir. Okuyucu tarafından bu neticenin daha sarıh bir şekilde görülmesi için ve benzer yönleri için örnekleri muhtasaran nakledebilmek gayesiyle yeni bir başlık açılmıştır. Bu alt başlıkta ilgili metinler yorumlanmadan okuyucuya misal kabilinden arz edilmiştir. Araştırma neticesinde ulaşılan sonuç söz konusu zümrelerin inançları haricinde bir farklılık olmadığıdır. Başka bir deyişle yaşam tarzı, hayata bakış açıları veçhesiyle benzeştikleri rahatlıkla müşahede edilebilir. Belki de bunun sebebi ilgili mutasavvıfların yaşadıkları zaman dilimidir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Kinik Metinleri, er-Risâle, Sûfi Metinler, Riyâzet.

Abstract: The close relationship between philosophy and Sufism, reading in these fields has attracted the attention of those who do. Especially those that emerged in antiquity cynical philosophy and the early Sufis' understanding of asceticism and asceticism are similar. Therefore, in the present study, the Sufi philosophy in al-Qushayri's work 'al-Risâla' and the cynical texts of Georg Luck's 'The Wisdom of Dogs'. A comparison will be made through texts reflecting his philosophy. In the research A comparison of ancient cynical texts and the manna from early Sufis Therefore, first of all, information about the cynics and the Sufis of the first period is given. As far as can be observed, the differences are basic is based on atters of faith. Faith is fundamentally a matter of great importance However, it causes a radical difference in lifestyle between the two groups. is not. Related texts in this subheading It is presented to the reader as an example without interpretation. As a result of the research The conclusion reached is that there is no difference except for the beliefs of these groups. is not.

Key Words: Philosophy, Cynic Texts, er-Risâle, Sufi Texts, Asceticism.

Giriş

Araştırmanın başlığında ifade edildiği gibi mevcut makalede Kinikler ile ilk dönem Mutasavvıfların yaşam tarzları mukayese edilecektir. Dolayısıyla inanç ile ilgili görüşlerinden ziyade nasıl yaşanması gerektiği ile ilgili tavır ve tutumları daha çok bu yöndeki düşünceleri ele alınacaktır. Bu meyanda her iki zümrenin de nasıl bir hayat sürmeli? Sorusuna verdikleri cevap açısından incelendiği söylenebilir. Binaenaleyh tetkik sırasında salt bu açıdan metinler ele alınacaktır. Bu yapılırken Mutasavvıfların özellikle tercüme faaliyetleri sonrasında filozoflardan etkilenmiş olduklarına dair bir tetkik yapılmayacaktır. Bundan ziyade sathî bir veçhile nazar edildiğinde farklı kaynaklardan istifade edilmiş olduğu görülen söz konusu benzerliklere dikkatleri çekilecek bu sayede hayat anlayışları başka bir deyişle yaşayış ve düşünüş kodlarının, görüş, davranış ve yönelimlerinin kimi zaman nasıl benzeştiği ele alınacaktır.

Felsefe ile ilk sûfî yönelimler, başka bir söylemle akıl/logos/us ile aşk/duygu/his çoğunlukla birbiriyle karşıt kutuplar çerçevesinde mütalaa edilmiştir. Fakat gerek Tasavvufi anlayıştaki derin düşünce gerek Felsefedeki mutluluğa ulaşma yolundaki samimiyet, her iki ilim dalının aynı çerçevede değerlendirilebileceğini gösterse gerektir. Bu anlamda his ile aklın hakikate ulaşma yolunda araç olarak görülmesinde bir beis olmadığını aslında bu iki yöntemin beraber yürütülebileceği söylenebilir. Rasyonel ile irrasyonel olanın birbirini dışlaması, çoğunlukla Felsefe ile Tasavvuf'un da birbirini dışlamasına yol açmıştır. Bu meyanda kadim metinlerinden örnekler sunarak bu iki alanın birbirine benzeyen yönleri tespit edilecektir. Bundan evvel ifade etmek gerekir ki rasyonel olan ile irrasyonelin mezcedilmesi yöntemsel açıdan değil, salt netice itibarıyla benzerliklerinden dolayıdır. Binaenaleyh bazı sûfilerin sezgisel yollarla aldıklarını iddia ettikleri verilerin, nazar-ı dikkate alınması gerektiği ifade edilmemektedir. Ne var ki aşktan sadır olan lezzet ile rasyonel verilerin kimi zaman aynı çerçevede değerlendirilebileceğidir. Birbirinden çok farklı yöntemlerle elde edilmiş, benzer hayat anlayışları bunu gösterse gerektir.

Akıl ve duygunun mezcedilmesine yönelik ifadelerle anlatılmak istenen şu şekilde somutlaştırılabilir. Mâlûm olduğu üzere çağımız nörologlara göre; beynimiz beş ana kısımdan oluşmakta her bölüm ayrı işlevlerde kullanılmaktadır. Bu beş lob'tan hangisinin daha değerli olduğu bahsi diğer olmakla birlikte, matematiksel/mantıksal zekâ ve duygusal zekâ gibi verilerin tamamının değerlendirilip hayata konulduğu kısım; -bir diğer deyişle duygusal veya mantıksal kararların verildiği bölüm- tüm bu verilerin kendisinde toplandığı, frontal lob'un prefrontal korteks / alın bölümüdür.(Kokaçya & Ortanca, 2020, s. 509) Nöronlar arasındaki iletilerin sıklığı, kişiden kişiye değişse de (dolayısıyla bazı insanlar salt mantıksal bazıları sadece duygusal kararlar verse de) bu durum, duygu ile aklın birbirine zıt iki durum gibi algılama mecburiyetimizin olmadığını, anatomik göstergesi olsa gerektir. Akıl ile duygunun mezcedilmesi durumu, bununla ilişkili ve buna benzerdir.

Bu araştırma antikçağ kinikleri ile kadim mutasavvıfları (İlk Mutasavvıflar ibaresi, Tasavvuf tarihi açısından ilk zühd döneminden sonraki dönemi ifade etmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Öngören, 2011, s. 121) çok iyi tanıtan metinleri içeren mezkûr iki eserin mukayesesi yapılacaktır. Bunlar; Kuşeyrî'nin bir tür tabakat kitabı mahiyetinde olan "er-Risale" ile Georg Luck'ın "Köpeklerin Bilgeliği" eserleridir. Araştırma için tercih edilen bu iki kitap üzerine ileride durulacaktır. Bundan evvel araştırmanın mahiyet ve yönteminden bahsetmek, yerinde olacaktır. Bu karşılaştırmada söz konusu metinlerin literal anlamından veya sübutundan ziyade metinlerden anlaşılan öz/tema üzerinde durulacaktır. Bir diğer deyişle mutasavvıfların ve kiniklerin metinlerinden hareketle hayata bakış açıları değerlendirilecektir. Bunun bir gereği olarak bazen farklı kaynaklar taranacak ve misaller verilecektir. Zira araştırmanın gayesi, sathî bir mukayeseden öte antik Yunan kinikleriyle/köpeksileriyle (Kinik kelime anlamı itibarıyla köpek veya köpeksi anlamına gelmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Arslan, 2010, s. 2/164) özellikle ilk dönem mutasavvıfların hayat anlayışlarını ortaya koymaktır. Metinler ele alınırken objektif olmaya ve metni aynen almaya özen gösterilmiştir. Bununla beraber uzun olan metinler,

anlam bütünlüğü bozmayacak şekilde kısaltılmış metnin aslı dipnotlarda kaynak gösterilerek belirtilmiştir.

Bu iki metni analiz etmenin arka planında, kinik ve mutasavvıfların riyâzet hayatını benimsemiş olmalarıdır. Bu durum ileride delilleriyle zikredilecektir. Bir diğer sebep, antik Yunan felsefi geleneğinin Tasavvufa olan etkisi yatmaktadır. Bu, ulemanın kahir ekseriyeti tarafından kabul görmüş bir anlayıştır.(Akpınar, 2002, s. 54; Hanoğlu, 2012, s. 85-87; Zehebî, 1976, s. 296-299) Bir tesirin muhakkak olduğunu kabul etmekle birlikte tüm sistemin bu minval üzere açıklanması da çok doğru olamayabilir.(Akpınar, 2002, s. 53-54) Dolayısıyla Tasavvuf eleştirilerinin, İslam dahil sair alandaki etkileri görmezden gelmesi sıhhatli olmasa gerektir. Bununla beraber bazı kavramlardan hareketle söz konusu tesirlerin değerini azaltmak veya köken tespiti yapmaya çalışmak da doğru olmasa gerektir. Örneğin zühd, huşu, ihlas, ihsan, takva (Bu kavramların içi İslam inancı merkezinde doldurulmuştur. Fakat her birinin özünde insanın doğal davranış biçimleriyle alakalı bir yönünün olduğu hatırd tutulmalıdır. Bu meyanda örneğin takva kavramı Allah'tan c.c. korkmak olarak daraltılmamalı, (disiplinler arası çalışmalarda) kelimenin semantik anlam genişliği gözetilerek gündeme getirilmelidir. Takva ile Huşû kelimelerinin İslamiyet'ten önceki kullanımı için bkz. (Gezgin, 2000, s. 81-87; Soysaldı, 1996, s. 28) gibi kavramlardan hareketle Tasavvufun kökeni itibariyle insanî oluşundan ziyade İslami oluşuna vurgu yapılmıştır.(Akpınar, 2002, s. 54) Halbuki inandığı değerler uğrunda samimi olan her kesim için geçerli olabilecek bu ifadelerin, insanların kendilerini anlatım biçimi olarak telakki etmek daha muhtemel olsa gerektir. Bu anlamda Arapçadan devşirilip İslam'a mal edilen kavramların disiplinler arası çalışmalarda ve dahi mevcut disiplinlerde kelimenin kök anlamı ve semantik alanı çerçevesince ele alınması daha sağlıklı olsa gerektir. (Zira aksi durumda kimi zaman salt islami kavramlar olarak görülen ifadelerden hareketle varsayımlara varılmaktadır. (Detaylı bilgi için bkz. Akpınar, 2002, s. 54) Binaenaleyh insan bilincinin ortak ifadesi olarak görülmesi daha mâkul olabilir. Zira zihin dünyamızın yapı taşları olan kavramlar, zihin tarafından yorumlanan fenomenlerin ortak özelliklerinin özeti olarak görülebilir.(Cevizci, 1999, s. 499; Üner, 2014, s. 54)

1. Felsefi Bir Ekol Olarak Kinikler

Kronolojik olarak önce olması hasebiyle ilk olarak kiniklerden bahsedilecektir. Kapsamlı bir bakış açısı sunması veçhesiyle evvel emirde kiniklerin ortaya çıkmasına sebep olan arka plan ele alınabilir.

Mâlûm olduğu üzere Felsefe ilk sistematik (Bu daha önce hiçbir düşüncenin olmadığını söylemek değil aksine sadece derli toplu, kayıt altına alınıp sistemleştirilen ve devam eden bir gelenek olarak Anadolu'da başladığı anlamına gelir. (Demir, 1998, ss. 387-389) nüvelerini, bugünkü Anadolu olan eski Yunan yurdunda vermiştir. Bu anlamda Felsefenin ilk defa Thales ile Yunanistan'da başladığını söylenebilir. Felsefenin ilk dönemlerinden beri; hep inançlarının hesabını vermeye, onları incelemeye çalıştığını bu anlamda ilk filozofların da tabiata yöneldikleri görülmektedir. Bu felsefi sorgulama yerini zihin felsefesine bir diğer deyişle kavramlara, insanların tutumlarına bırakmıştır.(Weber, 2015, ss. 49-50) Protagoras, Sokrates öğrencisi Antisthenes, Diogenes, Platon ve öğrencisi Aristoteles bunlara örnek olarak verilebilir. Bu dönemdeki şahısların felsefeleri gerek yazı ile gerek şifahen dilden dile aktarılmış ve günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

Bilindiği gibi Yunanlar, ilk başta diğer milletler gibi, mitlere inanan putperest bir toplumdur. Belki de ileride yaygınlık kazanacak olan felsefeleri ile mitolojik inançları da evrensel bir ün kazanmıştır.(Detaylı bilgi için bkz. Rosenberg, 2017, ss. 29-30) Bu toplumda mitlere karşı çıkan Thales doğa üzerinde konuşmaya başlayan ilk filozof olarak tanınmıştır. Antikçağda ilk tartışılan konu tüm evrenin özünün ne olduğu/ilk arkhe meselesidir.(Akarsu, 1975, s. 96; Şehristânî, 2016, ss. 15-18; Weber, 2015, s. 21)

Protogoras ile felsefi sorgulama, insan üzerinde düşünmeye yönelmiş ve var olan her şeyden gibi filozoflar, şüpheyi bir araca dönüştürmüş ve insanlara bir şeyler bilebileceklerini

gösterme yolunda ömürlerini feda etmişlerdir.(Weber, 2015, s. 59) İlk dönemde felsefi ilgi, tabiat ve oluş sorunu üzerinde toplanmışken Sokrates ile insan merkeze alınmıştır. Bundan dolayı öğrencileri tarafından düşünsel (Platon, Aristoteles) ve ahlaki alana (Kinizm, Hedonizm) bölünmüştür. Çok sonraları bu iki kesimden de ders almış özellikle de kiniklerden Diogenes'ten çokça etkilenmiş olan Zenon (Çelikkol, 2019, s. 1227) ile Stoa Felsefesi sistemleştirilmiştir. (Weber, 2015, s. 59) Daha sonraları Roma İmparatorluğu'nun zirvede olduğu dönemde Stoacılık bir dünya görüşü haline gelmiştir. Bu meyanda Yeni-Platonculuk'tan da bahsetmek gerekebilir. Zira Stoacı anlayışı benimseyen bu ekol de dünyadan el etek çekmeyi salık veren felsefelerden birisidir. (Derya Aybakan Saliya, 2016, s. 147.) Metafizik alana kafa yormuş ünlü idea düşüncesiyle gündeme oturmuş olan Platon ile ahlâkî idealizm'in temsilcisi kabul edilen Antisthenes, fikirsel zeminde çatışmış olsalar da (Örnek olarak şu metni verebiliriz; "İnsanı iki ayaklı tüysüz bir canlı olarak tanıtan Platon'a karşı Diogenes, "Bir horozu kestikten sonra tüylerini yolar ve bu haliyle Atina okuluna girip, işte, Platon'un insanı diye bağırır." Bu iki zümrenin de birbirleriyle olan fikrî çekişmeleri/anlaşmazlıkları için bkz. (Luck, 2011, s. 105-110) kaynakları itibarıyla Sokrates'e dayandırılmaktadırlar.(Weber, 2015, s. 58-59) Bu meyanda ilk kurucusu tartışmalı olsa da Kinik felsefeyi de Sokrates'e dayandırmak mümkündür. Nitekim ilgili öğretinin ilk temsilcisi olduğu düşünülen Antisthenes Sokrates'in Diogenes ise Antisthenes'in öğrencisidir. (Antisthenes Diogenes, Kinik Felsefe Fragmanları, 2020 s.7; Mehmet Önal- Emin Çelebi, 2020, s. 192.)

Sonuç olarak; ilk başlarda efsanelere inanan insanlar, zamanla evrenin özünü sorgulamaya başlamış ardından gelen nesil ise felsefi sorularını, tabiattan insana kaydırmıştır. Bilgi, ahlak, erdem, iyi, kötü gibi temel kavramların çokça tartışıldığı bu dönemde "Mutluluğa nasıl ulaşılır?" sorusu problem edinilmiştir. Asırlarca tartışılmaya devam edilecek olan bu soruya Sokrates'in cevabı, farklı yorumlanmıştır. Araştırma konusu edindiğimiz kinikler işte bu muhtelif yorumlardan sadece bir tanesidir.

Bu anlamda kinikler, tabiri caizse zühd ve ölçülü bir hayat tarzını önermişlerdir. Dünya zevklerinden el etek çekme, insanların âdet ve kanunlarına riayet etmeyip kendine özgü doğal yaşamını sürdürme eğilimi, insanlık tarihinde her zaman yeri olmuş bir yaşam tarzı olarak görülmektedir. (Kemal Bakır, 2011, s. 49.) Söz konusu zühd anlayışının başka milletlerde de var olduğuna delil olarak şu metin getirilebilir: Diogenes'e hayranı Büyük İskender, Kafkaslarda hayatını Kinikler gibi yaşayan toplulukların olduğunu ve kendi kültürünü onlara tanıtmak için savaştığını ifade etmiştir. (Luck, 2011, ss. 112-113) Eski Anadolu topraklarında da bu anlayışın izleri görülebilir. Örneğin; MÖ 455'li yıllarda öldüğü tahmin edilen filozof Antisthenes, kinik düşüncesini kuran kişi olarak kabul edilir. (Luck, 2011, s. 47) Ardından öğrencisi; Diogenes, belki de hayatını inandığı düşüncesine adanmış en samimi filozoflardan biri olduğu söylenebilir. Kinik felsefesi yanında Stoacılık, Epikürosçuluk ve benzeri düşünceler, felsefenin salt donuk rasyonel bir hareketten ibaret olmadığını da göstermektedir. Dolayısıyla Tasavvuftan çok uzak olduğu, bir anlamda Tasavvufun aşk, felsefenin akıl yolunu benimsediği ile alakalı iddiaların tekrar gözden geçirilmeye ihtiyacı vardır, kanaatindeyiz. (Gürsoy, 2002, s. 17)

Kinik felsefesini kısaca, ortalıkta yarı çıplak, yalınayak bir vaziyette gezen dünyevî zevkleri süflü görüp, tatmaktan sürekli olarak kaçman (Luck, 2011, s. 414) cinsel ilişkisini herkesin önünde yaşayacak kadar kuralları umursamayan ((Luck, 2011, s. 209; Yunus Arifoğlu, 2019, s.136-140.) Bu noktada bu anlayışlarının toplumun âdet veya kurallarını umursamayan melâmiyye ile ilişkisi çok rahat kurulabilir. (DİA, 2004, s. 25-29) dünya malına karşı tavrı hep kanaatkâr olma başka bir deyişle en azyıla yetinebilme yolunda çaba gösteren kimseler (Luck, 2011, s. 279) olarak tanımlanabilir.

Kiniklerden biri olan Krates'in öğrencilerine söylediği; "Kinik felsefesi Diogenes'in felsefesidir. Bu felsefenin ilkelerine göre çaba gösterenlere "köpek" denir, "köpek-olmak" mutlaka felsefe yapmak demektir. Bu yüzden harmanı ile heybe taşımaktan çekinmeyin."(Luck, 2011, s. 224) sözleriyle de tanımlanabilir. Bununla beraber belki de bu anlayışı tanımlayan en

güzel kelimeler: Ölmeden evvel ölmek ve tanrıya benzemektir. Zira Diogenes; “Hiçbir şeye ihtiyaç duymamak (bir nevi es-Samed olmaktan bahsetmekte) tanrıya (Metinde de tekil haliyle geçmekte fakat diğer metinlerden hareketle Diogenes’in eski Yunan mitolojisine bir diğer deyişle inancına sadık olan bir putperest olduğu söylenebilir. Tanrı demesinin sebebi, annesi Rhea’nın teşvikiyle babası Kronos’u yutup tanrılığını ilan eden ve abileri Poseidon ve Hades ile tüm titanları alt eden Zeus’tur. Mitolojide ilahların ilahı olarak geçen ve tek kral olan Zeus’un yüceliği vurgulanmak istenmiş olabilir. Bu anlamda her ne kadar politeist bir anlayış hakimse de Zeus tüm ilahların üstünde tutulmuştur. Titanların yenilgisinden sonra tanrı denilince anlaşılın hep Zeus olmuştur. Bir zamanlar babası Kronos ve dedesi Üronos gibi. (Detaylı bilgi için bkz. Rosenberg, 2017, ss. 31-41) özgüdür. Çok az şeye gerek duymak ise tanrıya benzemektir.” demiştir.(Luck, 2011, s. 19) Filozofun bu sözü; onların maddi hayattan beklentilerini açıkça ortaya koyduğu gibi (ölmeden evvel ölmek) tüm gayelerinin tanrıya benzemek olduğu da rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu ifadeler, kiniklerin hayat anlayışlarını ortaya koyan sair metinlerle çelişmiyor, gözükmemektedir.

Dünyevî zevk sefanın peşinden koşmayarak nefsini öldürmeyi sürekli yeğleyen ve bunu bir başarı olarak kaydeden bu anlayışı, ölmeden evvel ölmek ve tanrıya benzemek, olarak kavramsallaştırmak abartılı olmayacaktır, Aslında bu anlayışı (bazı versiyonları hariç) tüm felsefe yönelimlerinin temel gayesi olarak nitelemek de yanlış olmayacaktır, kanaatindeyiz. (Düccane Cündioğlu, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Felsefe”, *YouTube* (06 Ocak 2021) 01:24:00.) kanaatindeyiz. Muhtasaran ele alınan, kinik anlayışı ve tarihinin ardından İlk dönem mutasavvıf anlayışa yer verilebilir.

2. Tasavvuf ve İlk Dönem Mutasavvıfları

Tasavvufun kelime itibarıyla yün “الصوف” (Elbiselerinden dolayı sufi olarak nitelendikleri görüşü için bakılabilir. (Tûsî, 1960, s. 40-41) safa “الصفاء” ve Ehl-i Suffe’den “اهل الصفة” türediği noktasında ihtilafa düşülmüştür.(Zehebî, 1976, s. 295) Arapça kökenli olması makul olsa da bazı mutasavvıfların hakikat ve hikmete olan hayranlıkları sebebiyle sophia kelimesiyle de alakasının kurulması çok absürt kaçmayacaktır, kanaatindeyiz. (Kuşeyrî ve Hücvîrî, Sûfî kelimesiyle ilgili görüşlere yer verdikten sonra bunun Arapça bir kelimedenden türemesinin uygun olmayacağını, ancak câmid bir lakap olabileceğini belirtmişlerdir. (Öngören, 2009, s. 471-472) İlk defa Birunî tarafından iddia edilen bu görüş eleştirilmiştir.(Öngören, 2009, s. 471) Kendilerine kimi zaman, “açlar”, “fukara”, “mağralı” denilen Sûfilerin ilk nasıl ortaya çıktığı konusunda ihtilaf edilmiştir. (Öngören, 2009, s. 471-472) Görüldüğü gibi aldıkları isimler ile Kiniklerin aldığı (dilenci, aç, köpek gibi) isimler arasında da bir paralellik bulunmaktadır. Bu her iki zümrenin de düşüncelerine olan samimiyetlerini göstermekle birlikte hayat anlayışlarının da benzer olduğunu gösterse gerektir. Bu meyanda en erken tarih, hicrî II. asırdır. İlk defa Sûfî lakabı ile anılan Ebu Haşim es-Sûfî’den (ö.150) hareketle bu tarih verilse de bu tarih çok erken görülmüştür.(Klasik Düşünce Okulu, 2020, s. 00:012:00-00:13:00)

İstilah olarak muhtelif tanımlar yapılabilir fakat tanımlamaların meşakkatinden kaynaklı olarak birçok yönü itibarıyla eksiklikten uzak kalmayacağı da muhakkaktır. Bunun bilincinde olarak konumuzla da alakası sebebiyle şu tanım daha makul olsa gerektir. Tasavvuf: “Mâsiva (Allah Teâlâ’nın dışında her şey) ile kalbî rabita (ilgi/bağlantı)’yı kesmek ve her an Allah’ın huzurundaymış gibi davranmaktır.”(Kuşeyrî, 2019, s. 5) Sathî bir tetkik neticesinde bu tanım ile kinikler hakkında yukarıda zikredilen tanımların benzerliği görülebilir. Zira Tasavvuf Allah dışında her şey ile bir diğer deyişle dünyevî olan her şey ile kalbî bağlantıyı kesmektir. İhlas sahibi olmak, başka bir söylemle Allah’ın emir ve yasaklarına samimiyetle riayet etmektir. (Ateş, 2000, s. 536)

Allah’a itaatten maksadın, Allah’ın emrettiği şeylerin bizi daha iyi kimseler olmaya götüren saikler olduğu söylenebilir. Bu manada en mükemmel olanın Allah (c.c.) olduğu düşünüldüğünde tüm emirlerin hedefi, Allah’ın esmasının insan üzerindeki tecellilerini artırmak olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla İslam dini de Allah’ın prensipleriyle ahlaklanma gayretini

övmüştür, denebilir. Bu meyanda Kinikler ile Tasavvufun öz itibarıyla benzeştiğini zira her ikisinde de temelde “ölmeden evvel ölmenin ve tanrıya benzeme” çabasının önemli bir yeri olduğu görülmektedir.(Kılıç, 1999, s. 497)

Bu tanımlamanın ardından ve er-Risâle eserine değinmeden evvel, şu tarihsel zeminin aktarılmasını gereklidir. Kuşeyrî'nin yaşadığı XI. yüzyıl, dinî bilimlerin İslam toplumundaki gelişim süreci açısından kritik bir değere sahiptir. Mâlûm olduğu üzere Bizans ve Pers kültürlerinin önemli eserlerinden yapılan tercümelemlerden etkilenen bazı müslümanlar, çoğunlukla bu konulardan habersiz veya umursamaz kimselere yönelik (ehl-i hadis) baskı uygulamışlardır. Mihne olayı olarak meşhur olan bu vakıaların nihayete ermesinden sonra bu huzursuzluğu başlatan Mu'tezile mensupları toplumdan dışlanmaya başlanmıştır. (Yücesoy, 2020, s. 26-28) Ehl-i Sünnet temelinde yürütülen bu tavır zamanla sair heretik fırkaları da kapsam alanına dahil etmiş ve onların kendi düşüncelerini yaymalarından rahatsız olmuşlardır. (Ebû Zeyd, 2015, s. 239) Ehli sünnetin XI. asırda da devam eden bu tavırdan dolayı heretik fırkalar yok olma ve kendini gizlemeyle (Bâtınîler ile İhvân-ı Safâ hareketi buna örnek verilebilir.) karşı karşıya kalmıştır. Zira Selçuklu ve Abbasiler gibi devlet eliyle sapkın fırkalara karşı gerçekleştirilen idam, hapis sürgün veyahut lanetleme gibi cezalar Sünnî paradigma dışındaki yönelimlerin yayılmasına mâni olma amacı gütmüştür.(Kaya, 2018, s. 13-14) Kanaatimizce ilk dönemlerde bâtinî yönü ağır basan (Bazı Sûfilerin âyetlere getirdikleri işârî izahları ve işârî izahların kabulü için bazı şartların getiriliyor oluşu düşünüldüğünde bu iddianın zayıf olmadığı görülecektir. (Zehebî, 1976, s. 312-320) İşârî tefsir örnekleri için ayrıca bkz. (Zehebî, 1976, s. 356-356, 346-348) Tasavvuf gibi bazı yönelimlerin, kendilerine meşru bir zemin bulma yönünde çaba sarf etmiş olmalarının gerekçeleri de buraya dayanabilir. Bu anlamda Tasavvufun bâtinî fırkalarla olan aşırı benzerlik sebebi, özü batınî olan Tasavvufun daha sonraları Kuşeyrî gibi ulemalar ile şeriatla barıştırılmasından ibaret olabilir.

Bu bağlamda neden Kuşeyrî'nin er-Risale'sinin tercih edildiğini zikretmeden evvel müellif ve eseri hakkında kısaca durmak gerekebilir. Ebu Kasım Abdulkerim b. Havâzin el Kuşeyrî, eş-Şafîî, Nişaburda H. 376 doğmuş 465 yılında vefat etmiş bir mutasavvıftır.(Uludağ, 2002, s. 474) Maliye memuru olarak Nisabur'a gelen Kuşeyrî, burada kelâm, fıkıh, hadis gibi dersler aldıktan sonra orada tanıdığı Şeyh Ebu Ali Dekkâk'a intisap etti ve kıızıyla evlendi.(Klasik Düşünce Okulu, 2020, s. 00:01:00-01:18:17; Kuşeyrî, 2019, s. 12-15)

Kuşeyrî, kendi döneminde Tasavvufun birçok fırkının düşüncesinden etkilendiğini aynı zamanda birçok mutasavvıfın şeriatla olan bağlarının kopardığını görmüş ve bu durumu en aza indirme gayesiyle birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinde kelâmî görüşlere yer vermekle birlikte fıkıh ve hadislerden de faydalandığı görülmektedir. Bu anlamda kelâm, fıkıh gibi ilimlerden faydalanmayı kerih görmemiş, Tasavvufta aşırıya gitmeyip sair ilimlerle olan bağlarını kuvvetlendirme gayretinde olmuştur. Bu yönüyle vasıtî/orta yolu tutan alimlerden sayılmıştır.(Kuşeyrî, 2019, s. 19) Tabi onun orta yolu Ehl-i Sünnet çerçevesinde değerlendirilmelidir. Zira kendisi Ehl-i Sünnet haricindeki hiçbir ekolün görüşünü doğru bulmaz ve tenkit eder.(Işık, 2009, s. 260) Örneğin istiva gibi Allah'ın (c.c.) zatı ile alakalı meselelerde tevakkuf edilmesi gerektiğini savunur. (Muharrir-i evvel olarak Allah'ı görmesi, bu meyanda Meşşâiler gibi hudus teorisini savunması da onun kelami görüşleri arasında gösterilebilir. (Detaylı bilgi için bkz. Işık, 2009, s. 265)

Her ne kadar klasik metin olarak tanıtılsa da aslında bu eser, iki şerh döneminin ilkinde tekabül etmektedir. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) öncesinde Tasavvuf, metoduyla ana isimleriyle teşekkül etmiş ondan sonra gelenler ise bu kimselerin hâl tercümelerini ve genel anlamda Tasavvufu tedvin etmişlerdir.(Ateş, 1993, s. 120) Kuşeyrî'yi işte bu tedvin edilen eserlerin ilk şarihlerinden sayabiliriz. Kuşeyrî'nin er-Risale'si, şeyhi Ebu Ali Dekkâk'ın ifadelerinin kayda geçirilmesiyle yazılmış apolojik bir metindir.(Klasik Düşünce Okulu, 2020b, s. 00:05:00-00:15:00.) Dolayısıyla kadim Tasavvuf geleneğini yansıtmaya açısından çok değerli bir eserdir.

Kuşeyrî'nin bu tabakatı sıradan bir biyografi yazarlığından öte, Tasavvufun nasıl olması gerektiği hakkında ele alındığı unutulmamalıdır. (Klasik Düşünce Okulu, 2020a, s. 00:01:00-01:18:17) Bu meyanda yer verdiği 83 şahsiyetin neredeyse tüm tarikat mensuplarınca değer verilen kimseler olması da önemli bir dipnottur. (Kuşeyrî, 2019, s. 95) Dolayısıyla karşılaştırmamı, İslam dünyasında genel anlamda kabul görmüş olan bir bakış açısıyla yapılmıştır denebilir.

Kitabın değeri hakkında zikredilen bu malumatlar dahi Tasavvuf metinleri noktasında neden bu eserin öncelendiğini göstermeye yeterli olsa gerektir. Bunlara ilaveten şu sebepten de bahsedilebilir: Kuşeyrî, Tasavvufa olan tesirleri en aza indirme ve tüm bu etkileri tek bir çatı altında toplayarak diğer ilimlerin de Tasavvuftan faydalanabilmesi uğruna çaba sarf etmiş önemli şahsiyetlerdendir. Belki de bu gayretinin altında kendisinin kelâm ve fıkıh alanındaki otoritesi etkili olmuştur. İdeal Tasavvuf yaşantısını hayatı ve eserleriyle ortaya koyması dolayısıyla er-Risâle adlı çalışması mukayese edilecektir.

Bu meyanda her iki metinde görülen benzer anlayışı ortaya koyma gayesiyle mukayese edilecektir. Ardından her iki yönelim hakkında fikir sahibi olabilmek için hem Kinik hem de Tasavvuf metinlerine kısaca yer verecek ve bir neticeye varılacaktır.

3. Antikçağ Kinikleri ile İlk Dönem Mutasavvıf Metinlerinin Mukayesesi

Metinlerden örnekler getirmeden evvel yinelemek gerekir ki söz konusu metinler kiniklerden ve mutasavvıflardan hareketle verdiğimiz bilgiler çerçevesinde okunmalı salt literal olarak alınmamalıdır.

Bu bağlamda İbrahim b. Edhem'in zühd hayatına meyli olarak anlatılan şu menkıbe misal verilebilir. (Kuşeyrî, 2019, s. 96) "Av sırasında bir tavşanı takip ederken bir ses ona sen bunun için mi yaratıldın? Bu mudur yani senin yapman gereken şey? demiş, bunun üzerine kendisi atını babasının çobanlarından birine hibe edip tüm servetini hiçe sayıp, yollara düşmüştür."

Bir kralın oğlu olan, İbrahim b. Edhem'in zühd hayatına olan meylini anlatan bu kıssa ile yine zengin bir ailenin çocuğu olan Krates'i karşılaştırılabilir. Krates kinizmi benimseyince zenginliğini bir köşeye atan ve köpek evliliği yapan (Köpek evliliği ifademiz Krates'e aittir. Evliliğinden bir oğlu doğduğu söylenir. (Detaylı bilgi için bkz. Luck, 2011, s. 209) nadir bir kinik filozofudur. (Luck, 2011, s. 205) Tüm servetini halka dağıtmış ve ölürken "Oğlum bana layık olduğunu kantılarsa paraya ihtiyacı olmayacak; aksi durumda para da ona yetmeyecek." demiştir. (Tüm servetini dağıtmıştı. Bazı mallarından dolayı elinde kalan parayı birine emanet etmiş ve "Çocuklarım filozof olursa paramı halka olmazlarsa onlara verin." demesi de örnek verilebilir. (Luck, 2011, ss. 206-207) Bu sözler onun dünyevî olana olan bakışımı göstermesi açısından güzeldir.

Müşahede edildiği üzere her iki şahıs da masivâyı terk etmeyi zühd hayatı yaşamayı kendine amaç edinmiştir. Elbette zühd noktasındaki bu benzerlikleri detaylandırılırsa inançlarından dolayı ortaya çıkan farklılıklar görülecektir. Bundan dolayı zühd diye kullanılan kelimenin İslamî terminolojideki ile aynı olmadığını, disiplinler arası bir dil için ortak bir kelimeye olan gereksinimden dolayı seçildiğini de belirtmek gerekir. Bununla beraber kastedilen, her iki şahsın da zühd hayatını tercih etme gerekçeleri her ne kadar farklı olsa da yaşama yollarının aynı olmasıdır.

Bir diğer metin yine İbrahim b. Edhem'den getirilebilir. O, Kâbe'yi tavaf eden birine, "İyi bil ki altı sarp yokuşu tırmanmadan salih insanlar derecesine ulaşamazsın. Bunlar; nimet ve refah yerine şiddet ve sıkıntı, izzet yerine zillet, rahatlık yerine çabalama, uyku yerine uykusuzluk, zenginlik yerine fakirlik ve son olarak yaşam ihtirası yerine ölüm hazırlığıdır. Bu altı madde dahi İbrahim b. Edhem'in Tasavvufî anlayışını çok net özetlemektedir. Bu altı madde için ölmeden evvel ölmeyi tavsiye etmiştir, demek hatalı olmasa gerektir. Bundan dolayı her

madde için kinik metinlerinden özü itibariyle benzeşen metinler getirilebilir. (Kuşeyrî, 2019, s. 96)

Örneğin nimet ve refah yerine şiddet ve sıkıntının tercihine, Diogenes (“Zeus’un oğlu, gök yüzünün köpeği.” Diogenes’in neden köpek lakabını edindiği ile ilgili metinler için bkz. (Luck, 2011, ss. 98-102) ile alakalı aktarılan şu metin verilebilir. “Şehri işgal etmek üzere bir ordu yaklaşmaktadır. Bunun üzerine halktan bazıları silahları toplar, bazıları taş toplar, bir başkası surları onarır. Yedisinden yetmişine herkesin bir korku içinde bir şeyler yaptığını gören Diogenes, yırtık pırtık harmanisini kuşanır, barındığı fiçisini büyük bir şevkle bir aşağı bir yukarı yuvarlar. Kendisine neden böyle yaptığını sorana ise “O kadar çok çalışan insan arasından ben mi! Tembel olduğuma dair bir izlenim bırakmamak için fiçimi yuvarlıyorum.” der. (Luck, 2011, s. 111) Bu metin Diogenes’in hayata bakışını özetleyen bir kesittir ve burada kendisinin ülkesini savunup refah ve nimete kavuşmak yerine bunu ne derece umursamaz olduğu görülmektedir.

Yine izzet yerine zillete örnek olarak kimi imparatorların krallık yerine bir kinik olmayı seçmesi misal getirilebilir. (Luck, 2011, s. 451) Yine aynı duruma Krates’in karısı da örnek verilebilir. Kendisi soylu bir ailenin kızı iken tüm malını mülkünü insanlara dağıtan Krates’e âşık olur ve onun peşinden gider. (Ebeveyni Krates’e kızları için yalvarır, bunun üzerine Krates; kızın önünde soyunur ve ona “Bak bakalım müstakbel kocan neye benziyor bu da onun serveti. Her şeyi çok iyi düşün. Eğer alışkanlıklarımı paylaşmazsan eşim olamazsın.” der. (Detaylı bilgi için bkz. Luck, 2011, s. 230) Bir gün bir yabancıнын eteğini kaldırıp baktıktan sonra “Dokuma tezgâhını terk eden sen misin?” diye sorması üzerine, “Ömrümü dokuma tezgâhında geçirmek değil de kendimi eğitmek için aldığım kararın, yanlış olduğuna inanma hakkına sahip değilsin.” demiştir. (Metnin aslı için bkz. Luck, 2011, s. 230) Hayatını fakr-ı zaruret içinde yaşamasına karşın eğitilmek olarak ifade etmesi, onun bu durumu sair insanlar gibi zillet olarak telakki etmediğine işaret olsa gerektir. Kısacası bir kapitalist zihnin anlayışıyla bakıldığında izzetli olan bir haldeyken zilleti tercih edişine örnek olarak getirilebilir.

Rahatlık yerine çabalama ile uyku yerine uykusuzluk kinikler için çok da tercih edilebilir şeyler olmasa gerektir. Onlar her ne kadar zevk ve sefa sürmekten ictinâb etmişlerse de çalışmayı tercih etmemişlerdir. Bu duruma Arapçadan çevrilen şu metin örnek getirilebilir. Buna göre İskender, Diogenes uyurken ayağı ile onu dürter ve “Biraz önce senin kentini ele geçirdim.” der bunun üzerine “Bir krala kentleri zapt ediyor diye karşı çıkamazsın ama bir eşeğin yaptığı şeyi reddedebilirsin.” diyerek karşılık verir. (Luck, 2011, s. 114) Çalışma ve uyku ile alakalı İbrahim b. Edhem’in verdiği bu tavsiye her ne kadar kiniklerin ahlakıyla uyumlu görülüyor olsa da öz itibariyle birbirleriyle zıt olmasa gerektir. Üstelik İbrahim b. Edhem’in bu anlayışı İslami düstur sayesinde edindiğini söyleyebilir. Bunu destekleyen bir diğer etmen ise tutarsızlıktır. Zira nimet ve refah yerine sıkıntının, izzet yerine zilletin tercih edilmesine rağmen çaba sarf etmek bunlarla çelişmektedir. Lakin buradaki çabanın her türlü maddi bir kazanç elde etmek demek olmadığı, Allah’ın rızasını kazanma kastıyla girilen ameller olduğu düşünülecek olunursa ki kanaatimizce bu en tutarlı olanıdır. Bu durumda çelişkinin itikadî bir zihni faaliyet sebebiyle olduğu görülür. Bu durumda ise öz itibariyle kinikler ile mutasavvıfların çelişmediği, zira uykunun terk sebebinin dünyevî bir menfaat olmadığı, söylenebilir.

Örneğin, ilk mutasavvıflardan olan melâmiler için şöyle bir tanım yapılmaktadır. “Bütün ömrünü iyilik ve güzellik içinde yaşadığı halde bütün iyilik ve meziyetleri yok sayarak, en küçük hata ve eksikliğini büyük bir hazla ulu orta ilan eden kısacası kınanmayı canına minnet bilen adam Melâmîdir.” (Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî, çev. Ömer Rıza Doğrul, 1950, 15.) Diogenes’e olan sövgüler ile ilgili kadim metinler incelendiği vakit aynı yaşam tarzıyla karşılaşılmaktadır.

Yine zenginlik yerine fakirliğe örnek olarak; “İnsanın zenginliğinin olmaması, özgürlüğünün başlangıcıdır.” diyen Krates’in ifadesi getirilebilir. (Luck, 2011, s. 207) Son

madde olan yaşam ihtirası yerine ölüm hazırlığı ifadesi itikadî bir inanç gereği söylendiği araştırmada ise itikat karşılaştırması yapılmadığı için misal vermeye gerek duyulmamaktadır.

Kuşeyrî, Zunnûn Mısırî'den şu ifadeyi nakletmeye değer bulmuştur. “Yemekle dolan midede hikmet (Hikmet sözcüğü ile ne kastettiği mühimdir. Fakat felsefî bir içerikten ziyade amel ile alakalı bir içeriğinin olması kanaatimizce daha baskındır. Bundan dolayı hikmetten uzak olmayı ölçsüzlük olarak anladığımızı belirtmek yerinde olacaktır. Bu meyanda bir ölçsüzlük ile alakalı olarak şu Kinik metnini aktarmak istiyoruz. Akıl her türlü malın satışa sunulduğu bir dükkân ölçülülük ise bir işliktir. Dolayısıyla ölçülü olma aklın faaliyette olması gerektiği bir alandır denmektedir. (Metnin tamamı için bkz. Luck, 2011, s. 259) durmaz.”(Kuşeyrî, 2019, s. 98) Ebû Mansûr Serrac'ın şu sözü, “Her şeye sahip olan hiçbir şeye sahip olmamıştır.”(Tûsî, 1960, s. 151) Sözü hikmet kısmıyla alakalı, Diogenes'ten aktarılan şu metni verebiliriz. “Bir ara kölelerin çok fazla eşya taşıdığını görünce; ‘Bütün bunlar kimin?’ diye sormuş, kölelerin; ‘Anaksimenes’in’ demeleri üzerine ‘Bu kadar çok mülkünün olmasından ve kendini zapt edememesinden utanmıyor mu?’ diye karşılık vermiştir.

Bu iki metinde de anlaşıldığına göre; rahata kavuşmak ile kendini zapt edemeyerek hikmetten uzaklaşmak arasında bağ kurulmuştur.

Sözün yemekle alakalı olan kısmı ile ilgili olarak da yine Diogenes'in “Başkaları yemek için yaşar ben yaşamak için yerim.” demesini(Luck, 2011, s. 142) örnek verilebilir. Zunnûn Mısırî'den nakledilen bu sözden, rahata veyahut refaha kavuşmuş kimselerin hikmetten bir diğer deyişle ölçülülükten taviz verdiği, bu tavırla hikmetsizce hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber kinik metinlerinden hareketle aktarılan metinlerden de anlaşılan, genel anlamda mala olan tamahın, kişiyi ölçsüzlüğe sürükleyeceğidir.

Büyük İskender'in hayran olduğu Diogenes, daha çok İskender ile aralarında geçen şu olay ile tanınmaktadır. Hükümdarlığından dolayı herkes tarafından övgülere mazhar olan İskender kendisini hiç dikkate almayan Diogenes'in yanına bizzat gidip kendisini selamladı ve nazikçe bir isteğinin olup olmadığını sordu. Bunun üzerine ona hitaben: “Gölge etme başka ihsan istemem.” mahiyetinde bir söz söyledi. Kralın yanındakiler, durumu hazmedemeyip ileri konuşunca İskender, “Yeter! İskender olmasaydım Diogenes olmak isterdim.” dedi. Bu meşhur olay hem İskender'in felsefeye bakışını hem de kiniklerin hayat anlayışlarını bize gösteren güzel bir anekdotur.(Luck, 2011, s. 112)

Yukarıda zikredilen anekdot, aynı zamanda kinik felsefesinde ihlâsın/samimiyetin ne derece önemi haiz bir mesele olduğu da görülmektedir. Zira biraz sonra dahi ne yiyeceğini bilmeyen, sokaklarda yatıp kalkan, hayatını ufacık bir fiçimin içerisinde perişan bitap halde geçiren bir kimsenin, ihtiyacını soran Makedonya kralına “güneşimden (Özellikle doğaya ait bir kelimenin seçilişi, Diogenes'in, Felsefesiyle de ilintili olabilir. Zira o, tüm ihtiyaçlarını doğadan karşılamayı, doğadan gelen ve doğaya ait olanı sever ve bunu överdi. (Luck, 2011, ss. 139, 141, 167) biraz uzaklaş” demesi Diogenes'in düşündüğü şey ile yaptığı şey arasındaki uyumu göstermeye yeter bir samimiyet göstergesi olarak okunmalıdır. (Yine bu bağlamda okunabilecek bir diğer metin de “Notlarını kaybeden bir öğrenciyi onları kağıtlara değil ruhuna yazmalıydın.” demesi örnek olarak verilebilir. (Luck, 2011, s. 81) Bu bağlamda mutasavvıfların riya ve ihlas ile alakalı menkıbeleriyle benzeştiğini söylenebilir.

Ebu Tûrab Nahşebî “Fakirin gıdası bulduğu şey, elbisesi vücudunu örten madde meskeni konakladığı yerdir.” sözünü(Kuşeyrî, 2019, s. 113) Diogenes'in bir insana heybe, harmani, ekme, değnek ve su için bir çanağın yeterli olduğunu söyler. Fakat bir gün dereye bir çocuğun (Çoban olarak da geçer (Luck, 2011, s. 139) avuçlarıyla su içtiğini görünce “Doğanın da bir çanağı olduğunu bilmiyordum.” diyerek çanağını kırmıştır. (Bu kısmen uzun şiiri manen ve özetle benzer metinleriyle birleştirerek aktardık. Luck, Köpeklerin Bilgeligi, 139-141.) Burada benzeşen durum olarak her iki anlayışında kanaatkârlığı yüceltmesi gösterilebilir.

Bazı mutasavvıflar, “Açlık manevi tekamüle katkı sağlar.”(Cebecioğlu, 1999, s. 17-18) derken bazı Kinikler ise “İhtiyaçlarımızı en aza indirmeye alışın sizi tanrıya yaklaştırır tersi ise ondan uzaklaştırır.” demektedir.(Luck, 2011, s. 223) Görüldüğü gibi dünya lezzetlerinden uzaklaşma ile maneviyat arasında kurulan bu bağlantıların aynısı kinikler tarafından da yapılmıştır.

Fudaly b. İyaz, dünyadaki nimetlerin verilmiş gerekçesini kendi nazarından şöyle izah etmiştir: “Allah sevdiği kulunun derdini çoğaltır, buğz ettiği kulunun dünyasını genişletir ve onu zengin kılar.” Belki de bundan dolayı yine o şöyle der: “Dünya bütün süsü ile bana arz olursa bundan dolayı da hesaba çekilmeyeceğim temin edilse yine de sizden biriniz, bir leşin yanından geçerken leşe değmemek için nasıl korunuyorsa ben de kendimi dünya pisliğinden öyle korurdum.”(Kuşeyrî, 2019, s. 98) Görüldüğü üzere kendisi dünyaya olan tamahı kesin bir dille reddetmektedir.

Bu metinle öz itibarıyla benzeşen bir kinik metni olarak daha önce Büyük İskender hakkında yukarıda verdiğimiz kinik metnin antik metinlerdeki açıklaması verilebilir. Buna göre Aristoteles’in öğrencisinin şu ifadesinin “İskender olmasaydım Diogenes olmak isterdim.” açılımı antik metinlerde İskender’in ağzından şöyle aktarılmıştır; “Makedonya’yı Okyanusa kadar genişletmeye, uygarlığımızı götürmek için ülkeleri fethetmeye, Grek ruhunun tohumlarını atmaya karar vermiş olmasaydım. Yine de her şeye seyirci kalarak safahata dalmaz. İktidarımın tadını çıkarmazdım. Tersine Diogenes’in yalın yaşam öyküsüne öykünerek yaşardım.” aynı metinde İskender’in; Kafkaslarda Diogenes’ten çok daha yalın hayat süren bir heybeye dahi ihtiyaç duymayan, tamamen doğadan beslenen kimseleri tanımak ve kendi kültürünü de onlara tanıtmak arzusuyla savaştığını belirtmiştir.(Luck, 2011, s. 112) Dolayısıyla her iki metinde fırsat bulunduğu vakitte dahi masivayı terki bir gereklilik olarak görmesi veçhesiyle benzeşmektedir.

Mukayese edip şahsi yorumları zikretmeden bazı metinleri muhtasaran aşağıda vermenin her iki dünya görüşü hakkında fikir sahibi olabilme adına faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bununla beraber ileride nakledilecek sonuç ve değerlendirmelere tüm bu metinlerin dahil olması sebebiyle de zikredilmeye değerdir. Kronolojik olarak daha önce olması hasebiyle antikçağ Kinik metinlerini ardından Tasavvufi metinler aktarılacaktır.

4. Antikçağ Kinikleri ile İlk Dönem Mutasavvıf Metinlerinden Örnekler

Burada özellikle sûfiler hakkında aktarılan meseller, yaşanmış gerçek olaylar olarak okunmak durumunda değildir. Bunlar şahsın konu hakkındaki görüşünü ifade etmek istediği mecaz/işaret kalıpları olarak da görülebilir. Dolayısıyla lafza değil işaret edilmek istenen maksatlara odaklanılması daha doğru olsa gerektir. Zira bu fikriyatı paylaşan insanlar, kendi düşüncelerinin ibarelere dönüşmesini çoğu zaman hoş görmemişlerdir. Örneğin Serrac (Direkt sözü eserinde göremedik. Fakat sözün anlaşılabilirliği bazı ifadelerle karşılaştık örneğin; “Sûfilerin anlayışları, incelikleri ve güzellikleri sebebiyle ibarelerde gizlenen işaretlerdedir.” (Tûsî, 1960, s. 32); “İşaretlerle istinbat ettikleri ilimleri ancak onlar gibi olanlar, o halleri ve incelikleri tadanlar ulaşabilir.” (Tûsî, 1960, s. 39); “Vecd hali ibare ile tarif edilemez o Allah ile kulu arasında bir sırdır.” (Tûsî, 1960, s. 375) bu konuda “Bizim ilmimiz işârettir, ibareye dönüşecek olsa değeri gider.” demektedir.(Başer, 2009, s. 35; Demirli, 2013, s. 123) Dolayısıyla ibareler maksadına mebni okunduğunda daha net anlaşılacaktır kanaatindeyiz.

Diogenesi daha iyi tanıyabilmek adına ona izafe edilen şu metinlere de yer verilebilir. Nerelisin? diye sorana, “Dünya vatandaşım.” demiştir.(Luck, 2011, s. 116) Kendisini ölümle tehdit edene “Bunu bir bokböceği veya zehirli bir örümcek de yapabilir.” demiştir.(Luck, 2011, s. 116) “Başkaları yemek için yaşar ben yaşamak için yerim.” demiştir.(Luck, 2011, s. 142) Zengin insan kimdir diyene “Kendisiyle yetinen kimsedir.” demiştir.(Luck, 2011, s. 147) Kaç kölen var diyen ihtiraslı ve öfkeli kimseye “Efendilerin kadar.” demiştir.(Luck, 2011, s. 150) Hayatlarını zevk sefa içerisinde sürdüren Greklere, “Sizin sadece görünüşünüz insana benziyor, içiniz birer maymun.” demiştir.(Luck, 2011, s. 187) Bir defasında kadın gibi davranan bir gence, “Doğa senin erkek olmanı seçti sen ise kendini bir kadın olmaya zorluyorsun.”

demıştır.(Luck, 2011, s. 167) Diogenes'in dünya ile olan irtibatını ona nasıl yaklaşıyor olduğunu anlatmaya yeter metinlerdir.

Krates'in şu sözleri de kiniklerin dünya görüşünü anlatmada kayda değer yeri olduğunu gösterir. Kendisi; Zenginlere hitaben "Siz canisiniz her şeyiniz var fakat haset, korku ve kininizden dolayı hiçbir şeyiniz yok. Bizim ise hiçbir şeyimiz yokken her şeyimiz var." demıştır.(Luck, 2011, s. 222) "Haset, arkadaşına öfke duymana tutku ise boş sözlere umut bağlamana neden olur." demıştır. "Nefret, haset ve genel anlamda keyfimizi kaçırın her çeşit tutkudan tüm gücümüzle tiksiniyoruz. Çünkü söz konusu olan ruhun düşmanıdır."(Luck, 2011, s. 308) "Akıl her türlü malın satışa sunulduğu bir dükkân ölçülülük ise bir işliktir."(Luck, 2011, s. 259) Dolayısıyla ölçülü olma, aklın faaliyette olması gerektiği bir alandır, denmektedir. "Bu adam servetine değil serveti ona hükmediyor."(Luck, 2011, s. 254)

Seriyu's-Sakâtî şeyhinin kendisine getirdiği yetimi gözetmesi üzerine şeyhinin kendisine "Allah, seni dünyadan nefret ettirsin." diyerek dua etmiştir. Seriyu's-Sakâtî, bu duayı bereket olarak nitelemiştir.(Kuşeyrî, 2019, s. 100) Başka bir örnek olarak Seriyu's-Sakâtî, hakkında aktarılan şu örneği verebiliriz. Bir gün yatağının ucuna bir testi soğuk su bırakmıştır. Uykusunda çok güzel bir cariye görüp sen kiminsin diye sormuştur. Cariyenin, "Testilerde soğutulmuş suyu içmeyenin." demesi üzerine uyanıp, testiye hemen kırmıştır.(Kuşeyrî, 2019, s. 101) Bu metin bize mutasavvıfların neden masıvayı terk ettiklerini göstermekle birlikte zevklerden kaçtıklarını da göstermektedir.

Bişr Hâfî, hakkında aktarılan şu meseli de zikredilebilir. Bir gün bir arkadaşının evine gitti ve kapıyı çaldı. Kim o? diye sorulunca Bişr Hâfî dedi. Bunun üzerinde içeriden bir kız, "İki kuruş verip bir ayakkabı alsan Hâfî (Yalın ayak) olmaktan kurtulursun." demıştır. Yine Bişr Hâfî'nin "Kırk yıldır canım kebab çekiyor fakat alacak helal bir para bulamadım." demesi de örnek verilebilir.(Kuşeyrî, 2019, s. 102-103) Bir kimse Dâvud Tâî'ye bana nasihat et demiş o, "Dünyadan faydalanmamak suretiyle oruç tut, iftarın ölüm olsun, yırtıcı hayvanlardan kaçtığın gibi insanlardan firar et." demesi örnek verilebilir. Yine adamın biri Dâvud'un testisine güneş vurduğunu görünce "Müsaade ederseniz su testinizi gölgeye koyayım." demıştır. O ise "Ben testiye buraya koyduğumda güneş yoktu. Allah'ın beni nefsimin arzuları peşinde yürürken görmesinden hayâ ederim." diyerek reddetmiştir.(Kuşeyrî, 2019, s. 105) Şakîk Belhî, bir gün bir puthaneye girmiş ve orada putlara hizmetçilik yapan bir kimseyi görmüştü. Ona "Senin alim kadir bir mabudun var ona ibadet et, zararı ve faydası olmayan bu putlara ibadet etme." deyince hizmetçi, "Madem o Allah sana kendi memleketinde rızık vermeye kadir, o halde neden bunca sıkıntıya katlanarak ticaret için buralara kadar geldin." Bunun üzerine Şakîk Belhî, zühd yolunu tuttu.(Kuşeyrî, 2019, s. 106) Beyazid Bistâmî'ye nasıl zahit olduğu sorulunca "Bunun tek cevabı yok ki önce dünyada olan şeylere sonra Ahirette bulunan şeylere karşı zahit oldum." demıştır.

Ebu Süleyman Darânî "Amellerin en faziletlisi nefsin arzusunun zıddına hareket etmektir." (Kuşeyrî, 2019, s. 109). Cüneyd der ki "Biz Tasavvufu dedikodu ile tahsil etmedik, aç kalmak, dünyayı terk etmek, hoşça giden ve alışılan şeyleri kesinlikle bırakmak suretiyle tahsil ettik."(Kuşeyrî, 2019, s. 117) Nurî "Tasavvuf nefsin tüm haz ve arzularını terk etmektir. Zamanımızda en aziz olan iki şey var. İlmi ile amel eden alim, hakikati anlatan arif."(Kuşeyrî, 2019, s. 119) İbn Hafif "irade, rahatı terk ederek gayret ve sıkıntı halini devam ettirmektir."(Kuşeyrî, 2019, s. 140)

İbrahim b. Şeybân: "Rezil ve adi kimse Allah'a asi olan kimsedir." Ebu Said b. Arabî: "Hüsrana uğrayanların en kötüsü, salih amellerini riya ile yapan kimsedir."(Kuşeyrî, 2019, s. 137) Vasıtî şöyle der: "Havf ve reca kulun edepsizce davranmasına mâni olan iki huydur." Yine "İbadet ve taata karşılık istemek Allah'ın fazl ve ihsanını unutmaktan dolayıdır."(Kuşeyrî, 2019, s. 129) Bündar "Ümit ettiğin şey (cennet) için arzu ettiğin şeyi (nefsin isteklerini) terk et."(Kuşeyrî, 2019, s. 141) Havf ve reca, ibadet ve taat ile ilgili verdiğimiz bu menkıbeler, söz

konusu mutasavvıfların itikadî anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla dünyayı terk etmeye iten etmen her ne kadar farklılaşsa da sonuç aynıdır.

Bu noktada şunu ayrıca belirtmek isteriz ki; sûfiler ile Kinikleri birbirinden ayıran bir diğer noktada bazı mutasavvıfların kadına bakış açılarıdır. Örnek verecek olursak Yusuf b. Hüseyin “Sûfiler için felaketi kadınlardan faydalanmada (Bu ifadeyi mütercim hediyeler almak suretiyle diyerek izah etmiş. Lakin önceki (Beyazid Bistamî) ve sonraki (Şah Kirmanî gibi) mutasavvıflara bakıldığı zaman kadınlar noktasında kendilerine bazı kısıtlamalar getirdiğine şahit olabiliriz. Bu durumda kastedilenin kadınlarla olan münasebetin veya meylin ziyadeliği veyahut varlığı olsa gerektir. (Kuşeyrî, 2019, ss. 107, 124) gördüm.” Beyazid Bistamî’nin “Allah’tan yeme ve kadın ihtiyacından beni kurtarması için niyaz ettim ve hak taâlâ beni kadın sıkıntısından kurtardı. O kadar ki karşıma çıkan kadın mı duvar mı fark edemez oldum.” gibi sözler de Sûfilerin itikadî anlayışları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Belki de kinikler ile mutasavvıflar arasında zikredilebilecek en mühim nüans, kurallara uyma noktasında tezahür etmektedir. Kinikler neredeyse hiçbir kural/adet/kültür/otorite tanımaz iken mutasavvıfları çoğu zaman, (Kuşeyrî’nin de bize tanıttığı gibi) şeriata/kanunlara/otoriteye tabii olan kimseler olarak görülmektedir. Bunun en makul gerekçesi, birinin teslimiyet inancı üzerinden hayat anlayışını şekillendirmesi bir diğerinin felsefe veya özgürlük üzerinden hayata bakmasıdır.

Bu noktada “En iyi kinik, kendi kendine yetinen kimsedir ve bu yüzden tanrılara benzer. O hiçbir ulusa zümreye ait değildir. O, bir dünya vatandaşıdır.”(Luck, 2011, s. 24) İyi bir Sûfi ise masiva ile olan kalbi rabıtayı kesip, her an rabbinin huzurunda gibi davranandır. Bu meyanda her iki Felsefenin de ölmeden evvel kişinin zevklere olan düşkünlüğünü öldürmesi ve rabbine benzeme gayreti içinde olması şeklinde tanımlanabileceği kanaatindeyiz. Sûfiler ve kinikler üzerinde yapılan karşılaştırmalı tahliller bu sonuca götürmektedir.

İlk başlarda sûfilerin zahidane bir hayat tarzı seçmeleri ile ortaya çıkan ve sezgicilikten ibaret olan Tasavvuf zamanla sistemleşerek felsefi bir yapıya bürünmeye başlamıştır. (Erdoğan, 2000, s. 597; Kuşeyrî, 2019, s. 22) Binaenaleyh kaynakları arasında Kur’an ve hadis yanı sıra başka kaynaklar da dahil olmuştur. Bunlar arasında en önemli olanı Nasturî tercümanlar vasıtasıyla yapılan Yeni Eflantucu tercümeleleridir. (Erdoğan, 2000, s. 597) Dolayısıyla ilk dönem zühd hareketleriyle kinikler arasındaki bu benzerlik, çok sonra olacak olan tercüme faaliyetleri ile izah edilemese gerektir. Bununla birlikte Kuşeyrî gibi Tasavvufta orta hali temsil eden bir şahıstan getirdiğimiz metinlerdeki benzerliklerden hareketle mutasavvıfların hayata karşı sergiledikleri bu tavırların kiniklerden mülhem olduğunu veya aksi olduğunu iddia etmek, bu araştırmamızın mahiyeti ve gayesi itibarıyla doğru olmayacaktır. Zira mukayese yapmadaki hedefimiz bunu tespit etmek değil tüm bu anlayışların her halükârda benzeşmesinin gayet tabii bir durum olabileceğini ortaya koyabilmektir.

Birbirine benzeşen yönleri olarak bariz olan ise metinlerden hareketle gördüğümüz üzere, kinikler ve sûfiler üzerlerine giydikleri harmanilerinden/abalarından (“Kiniği Kinik yapan giydiği değil, giysiyi giysi yapan Kiniktir.” (Giysi ile ilgili metinler için bkz. Luck, 2011, s. 224-225) daha ziyade kanaatkârlık, zühd, ihlâslarıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmada birbirinden bağımsız görülen iki fiilî yönelim başka bir söylemle hayat anlayışı -kendi metinlerinden hareketle- ortaya konmuştur. Kinikler ile ilk dönem Mutasavvıfların inanç ile ilgili görüşlerinden ziyade nasıl yaşanması gerektiği ile ilgili tavır ve tutumları daha çok bu yöndeki düşünceleri nazar-ı dikkate sunulmuştur. Birbirine benzeyen yönlerin okuyucu tarafından daha sarıh bir şekilde görülmesi için evvel emirde her iki ekol de tanıtılmış akabinde mukayeseli bir şekilde bazı metinler verilmiştir. Akabinde benzer yönlere dair örnekleri nakledebilmek gayesiyle son başlıkta yorumlanmadan başkaca metinler aktarılmıştır.

Netice itibarıyla Antik dönemde ortaya çıkmış olan Kinik felsefesiyle ilk dönem mutasavvıfların züht ve riyâzet anlayışları başka bir söylemle dünya zevklerinden el etek çekmeleri, insanların âdet ve kanunlarına riayet etmeyip kendine özgü doğal yaşamını sürdürme eğilimi, kanaatkâr olmaları, dünyevî zevkleri süflî görmeleri, tatmaktan sürekli olarak kaçınmaları açısından birbiriyle benzeşmektedir. “Nasıl bir hayat sürmeli?” Tarzında bir soruya yukarıda örneklerini sunduğumuz açılardan benzer cevapları pratik olarak ortaya koymaları dikkatleri celp etmiştir.

Mukayesemiz sırasında müşahede edildiği kadarıyla farklılıklar, temel olarak itikadî meselelere dayanmaktadır. İman temelde çok önemi haiz bir mesele ise de her iki zümre arasında yaşam tarzı başka bir deyişle Nasıl yaşamalı? Sorusuna cevap olması açısından köklü bir farklılığa sebep olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak söz konusu iki ekol hakkındaki tanımlamalardan ve karşılaştırmalardan hareketle her iki yönelimin de ‘ölmeden evvel ölmenin ve tanrıya benzemenin’ bayraktarlığını yaptıkları, söylenebilir. Binaenaleyh yürütülen araştırmanın neticesinde Kinikler ve sûfler; üzerlerine giydikleri harmanilerinden/abalarından, ihtiyaçlarındaki kanaatkârlıklarına kadar, birbirlerine benzemektedirler. Elbette itikadî açıdan dünyaya bakışları ve buna binaen bazı davranışları, farklılaşmıştır. Lakin dünya görüşleri, zühd ve ihlaslarıyla aynı yolda yürüdükleri söylenebilir. Dolayısıyla yöntem ve amaç açısından ihtilaf etmiş fakat içerik itibarıyla uzlaşmışlardır.

Bu benzeşme; aşk ile aklın, duygu ile düşüncenin, amel ile bilginin aynı yol üzere olmasının tabii olduğunu gösterebilir. Zira Kinikler ile Mutasavvıfların Nasıl bir hayat yaşamalı? Sorusunun cevabı noktasında ittifak etmeleri kısmen de olsa farklı kaynaklardan istifade etmiş olmalarındandır. Kısmen diyoruz zira en nihayetinde ilk dönem mutasavvıflarının salt Kur’ânî perspektiften mi yoksa özellikle de Orta çağda Beytu’l-Hikme’de yapılan felsefî metinlerin tercümesinden faydalanmış oldukları mevcut araştırmada incelenmemiştir. Ne var ki İslâm dininin stoacı anlayışın hayatı nasıl yaşamak gerektiği yönündeki fikirlerini reddetmediğini ifade edebiliriz. Mutasavvıfların İslâm’ın bu yönünden etkilenmiş olmaları doğal bir durumdur. Fakat en nihayetinde bunlar insan bilincinin ortak kavrayışının bir sonucu olarak görülmelidir. Yoksa rasyonel ve irrasyonel olarak tenkit edilerek ayrıştırılmamalıdır. Bununla beraber her iki yöntemin de birlikte kullanılması mümkün olsa gerektir. Bu anlamda kendi benliğindeki delilden yoksun bir duygulanım veya akılcılığın dikkate alınmaması gerektiği ve nihayetinde her türlü hissin kişinin kendisini bağladığı da unutulmamalıdır. Buradaki histen maksat yukarıda da ifade edildiği gibi keşf ve ilham gibi yollarla elde edildiği iddiası taşıyan bazı mutasavvıfların ortaya koydukları anlayış değildir. Daha evvelde üzerinde durulduğu gibi; salt duygu veyahut akıldan ziyade mezcedilmiş bir karar mekanizmasının yürürlüğe konulmasıdır. Bunun yaşantılarla daha sağlıklı bir sonuç doğuracağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Antistenes. Diogenes. 2020. Kinik Felsefe Fragmanları. Çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Akpınar, A. (2002). İşârî Tefsir ve Kuşeyrî’nin Besmele Tefsiri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(9), 53-92.
- Arslan, A. (2010). *İlk Çağ Felsefesi*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arifoğlu. Yunus. (2019) İlk Dönem Horasan Melâmîliği’nin Antikçağ Yunan Kinizmi ile Mukayesesi USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi. 3/2 126-140.

- Ateş, S. (1993). Cüneyd-i Bağdadî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 119-121). TDV Yayınları.
- Ateş, S. (2000). İhlas. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 535-537). TDV Yayınları.
- Bakır, Kemal. 2011. “Çağdaş Anarşizmin Antik Yunan Düşüncesindeki Kökleri: Kinikler ve Erken Stoacılar”. *Eskiye* 20. 46-51.
- Başer, B. (2009). *Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî'nin, Tasavvuf Anlayışı* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Bolat, Ali. (2003). *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmâtîlik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (1999). Seyyid Burhaneddin'in Bazı Kur'an Âyetlerine Getirdiği İshârî Yorumlar. *Tasavvuf Dergisi*, 9-19.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü* (3. bs). Paradigma Yayınları.
- Cündioğlu, D. (2021, Ocak 6). *Bir Yaşam Biçimi Olarak Felsefe*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Zkqzyfs29mY>
- Çelikkol, S. (2019). Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme. *Bilimname*, 1225-1245.
- Demir, N. (1998). Felsefenin Menşei Üzerine Bazı Düşünceler. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 383-407.
- Demirli, E. (2013). Kuşeyriden İbn Arabî'ye, İshârî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İshârî Yorumdan Tahkike Doğru Kur'an-ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40.
- DİA. (2004). Melâmiyye. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 25-29). TDV Yayınları.
- Ebû Zeyd, N. H. (2015). Hermenötik ve Metin Yorumu (M. Coşkun, Çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46(46), 237-266. <https://doi.org/10.15370/muifd.07141>
- Erdoğan, İ. (2000). Yeni Eflatunculuğun İslam Tasavvufuna Tesiri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 597-606.
- Gezgin, A. G. (2000). Kur'an'da Huşû Kelimesinin Semantik Analizi. *Tasavvuf Dergisi*, 79-106.
- Gölpınarlı, A. (1931). *Melamilik ve Melamiler*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Gürsoy, K. (2002). Tasavvuf Kültürü ve Felsefe Geleneğimiz. *Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları*, 9-15.
- Hanoğlu, İ. (2012). Gazali Düşüncesinde Nominalizm ve Eşyanın Hakikati Sorunu. *Birey ve Toplum Dergisi*, 2(3), 85-98.
- Işık, İ. (2009). Bir Mutasavvıf Olarak Kuşeyri'nin Kelâmî Görüşleri. *İslâm İlimler Dergisi*, 2(1), 257-274.
- Kaya, V. (2018). *Felsefe ve Vahiy Sa'id b. Dâdhürmüz ve Felsefî Risaleleri*. Klasik Yayınları.
- Kılıç, M. E. (1999). İbn Arabî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 20, ss. 493-516). TDV Yayınları.
- Klasik Düşünce Okulu. (2020a, Şubat 28). *Ekrem Demirli, Kuşeyri Okumaları, 1.Seminer*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=1nQXIwiFiIk&list=PLADM9VgSO5nxeR5u_hOG

- ic_KyAZyWHFB&index=157
- Klasik Düşünce Okulu. (2020b, Mart 1). *Ekrem Demirli, Kuşeyri Okumaları, 2.Seminer*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=q_i-_I7wik&list=PLADMQ9VgSO5ktTpA5auhL039M0yJtAyX1&index=2.
- Klasik Düşünce Okulu. (2020c, Haziran 8). *Ekrem Demirli, Kuşeyri Okumaları, 5. Seminer*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=EkGKIx5OJTg&list=PLADMQ9VgSO5nxeR5u_hOGic_KyAZyWHFB&index=162.
- Kokaçya, M. H., & Ortanca, İ. (2020). Frontal Lob Sendromu ve Adli Psikiyatrik Yönleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(12), 507-518.
- Kuşeyri, E.-K. A. el-. (2019). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi* (S. Uludağ, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Luck, G. (2011). *Köpeklerin Bilgeliği Antikçağ Kiniklerinden Metinler* (O. Özügül, Çev.). Say Yayınları.
- Önal, Mehmet. Emin Çelebi. 2020. "Kendi Kendine Yetme Eylemi Olarak Aylaklık: Kinikler Örneği". İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi 6/6. 189-195.
- Öngören, R. (2009). Süfi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 471-472). TDV Yayınları.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 119-126). TDV Yayınları.
- Rosenberg, D. (2017). *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi* (K. Akten, B. Odabaşı, & E. Cengizoğlu, Çev.; 5. bs). İmge Kitapevi.
- Saliya, Derya Aybakan. "Plotinus'un Hayatı, Kişiliği Ve Felsefi Üslûbu Üzerine Kısa Bir Deneme". Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi 26 (Nisan 2016), 143-157.
- Soysaldı, M. (1996). Kur'an Semantiği Açısından Takva. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 21-42.
- Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin. İslâm Tarihinde İlk Melamet, Çeviren Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1950.
- Şehristânî, E.-F. T. M. eş-. (2016). *Milel ve Nihal -İslam Kelâmı ve Mezhepleri-* (M. Öz, Çev.; 1. bs). Litera Yayıncılık.
- Tûsî, E. N. A. b. A. b. M. es-Serrâc et-. (1960). *El-Lüma ' Dâru'l-Kutübi'l-Hadis*.
- Uludağ, S. (2002). Abdülkerim Kuşeyri. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 473-475). TDV Yayınları.
- Üner, A. (2014). Kavramsal Açından Nesnellik. *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 54-61. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumusmaviatlas/98779>
- Weber, A. (2015). *Felsefe Tarihi* (H. V. Eralp, Çev.; 1. bs). Kabalcı Yayıncılık.
- Yardımcı. Alper Bilgehan. Sinoplu Filozof Diogenes (Diyojen) Ve Etik Anlayışı, ed. Özgür Kıran I. Baskı, (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018).
- Yücesoy, H. (2020). Mihne. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 30, ss. 26-28). TDV Yayınları.
- Zehebî, M. H. ez-. (1976). *Et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* (1-3). Mektebetu'l-Vehbe.